10.15290/bwt.2024.04

mgr Agnieszka Gańko
Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

Proces kształtowania polskich bibliotek publicznych na przestrzeni wieków. Historia Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie

Shaping the Polish public libraries over the centuries.
History of the University of Warsaw Library

Słowa kluczowe: biblioteki publiczne, biblioteki polskie – historia, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie.

Keywords: public libraries, polish libraries – history, University of Warsaw Library.

Abstrakt

Celem artykułu jest przedstawienie zmieniającej się roli bibliotek publicznych na przykładzie Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. W historii bibliotek publicznych szczególnie ważny był wiek XVIII, kiedy to nastąpił ich intensywny rozwój jako instytucji powszechnie dostępnych. Kolejny wiek przyniósł umocnienie idei bibliotek publicznych, będących ośrodkami kultury i oświaty. Jednocześnie był to trudny czas dla bibliotek na ziemiach polskich. W wyniku rozbiorów pozbawione zostały opieki państwa polskiego, a ich działalność skupiała się na ochronie dziedzictwa narodowego. W takich okolicznościach, w 1817 r., powstała Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. Niemalże od początku swego istnienia, aż do dzisiaj, BUW łączy funkcje biblioteki uniwersyteckiej oraz biblioteki publicznej, mimo że od tego czasu szczegółowy tryb i naczelna funkcja jej działalności ulegały wielokrotnym zmianom. Współcześnie coraz większą większą popularność wśród użytkowników bibliotek, w tym użytkowników

BUW-u, zyskują zasoby elektroniczne i źródła internetowe, a biblioteki traktowane są bardziej jako przestrzeń do pracy własnej niż jako miejsce dostępu do zbiorów.

Abstract

The aim of the paper is to present the changing role of public libraries on the example of the University of Warsaw Library. The 18th century was particularly important for the history of public libraries. Then their intensive development as publicly accessible institutions took place. The next century brought the strengthening of the idea of public libraries as centers of culture and education. At the same time, it was a difficult time for libraries in Poland. As a result of the partitions, they were deprived of the protection of the Polish state, and their activities focused on protecting the national heritage. In such circumstances, in 1817 the University of Warsaw Library was established. In fact, from the beginning of its existence, it combined the functions of a university library and a public library, although since then the detailed mode and main function of its activity have changed many times. Nowadays, electronic resources and Internet sources are gaining more and more popularity among library users, and libraries are treated more as a space for personal work than as a place of access to collections.

Wstęp

Gromadzenie zbiorów i zakładanie bibliotek nie jest nowoczesną praktyką. Choć pierwsza w dziejach biblioteka publiczna powstała w starożytnym Rzymie, to dopiero wiek XVIII przyniósł rozwój idei zakładania bibliotek powszechnie dostępnych[1]. Postęp naukowy, rozwój przemysłu oraz idee oświeceniowe spowodowały rozwój produkcji książki i usprawnienie jej obiegu. To z kolei przyczyniło się do popularyzacji wiedzy i rozpowszechnienia literatury w społeczeństwie[2]. Obok coraz liczniej powstających bibliotek prywatnych, kościelnych i uniwersyteckich, pojawiły się biblioteki publiczne. Nasiliła się tendencja powszechnego udostępniania prywatnych kolekcji. Wiele z zakładanych wtedy

[1] J. Sadowska, K. Zimnoch, *Biblioteki i ich użytkownicy – od elitarności do powszechności?*, w: *Biblioteki bez użytkowników...? Diagnoza problemu. V Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Supraśl, 14–16 września 2015*, H. Brzezińska-Stec, J. Żochowska (red.), Białystok 2015, s. 20.

[2] J. Kołodziejska, *Szerokie okno biblioteki*, Warszawa 2006, s. 17.

księgozbiorów od początku przeznaczonych było do publicznego udostępniania, inne z czasem zyskały ten charakter[3]. W tym okresie ukształtowała się również koncepcja biblioteki narodowej, czyli biblioteki gromadzącej całość piśmiennictwa danego narodu[4].

Na ziemiach polskich książka przez wieki była jednym z podstawowych elementów życia umysłowego. Początkowo krąg jej odbiorców był nieliczny, z czasem zwiększyła zakres swojego oddziaływania i dostępności. W znacznym stopniu przyczyniła się do tego epoka humanizmu, w czasie której nastąpił rozwój kultury umysłowej. Książka stała się stałym elementem życia codziennego górnych warstw szlachty i magnaterii. Posiadanie prywatnych księgozbiorów świadczyło o prestiżu i wysokiej pozycji społecznej. Niektórzy tworzyli swoje biblioteki z powodu literackich zainteresowań, u innych decydowały snobistyczne pobudki[5]. W wyniku stopniowego osłabiania władzy królewskiej, systemu elekcyjnego oraz wyniszczających wojen, w Polsce w XVII w. nastąpiła decentralizacja życia gospodarczego, politycznego i kulturalnego. Głównymi ośrodkami wszelkiej działalności stały się dwory szlacheckie i magnackie[6].

Proces ten negatywnie odbił się również na kwestii utworzenia głównej biblioteki państwa. W innych krajach europejskich to właśnie biblioteki należące do panujących przyjmowały funkcje księgozbiorów narodowych; w Polsce – królewskie zbiory, stanowiąc własność prywatną, odchodziły wraz z właścicielem przy wyborze kolejnego władcy bądź też padały łupem wojennym najeźdźców[7].

---

3 J. Sadowska, K. Zimnoch, *Biblioteki i ich użytkownicy*..., s. 28.

4 B. Szyndler, *Biblioteka Załuskich*, Wrocław 1983, s. 9.

5 B. Kosmanowa, *Książka i jej czytelnicy w dawnej Polsce*, Warszawa 1981, s. 227–228.

6 B. Bieńkowska, *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005, s. 139.

7 B. Kosmanowa, *Książka i jej czytelnicy*..., s. 285.

Biblioteka Załuskich

Wobec tego, projekt utworzenia polskiej biblioteki narodowej wyrósł nie z kręgu dworu królewskiego, ale z magnaterii. Zrealizowali go dwaj bracia Załuscy: Andrzej Stanisław Kostka – kanclerz wielki koronny i biskup krakowski oraz Józef Andrzej – referendarz wielki koronny i biskup kijowski. W 1747 r. otworzyli w Warszawie bibliotekę udostępnioną do użytku publicznego. Powstała ona na podstawie zbiorów prywatnych braci, którzy gromadzili je przez wiele lat. Księgozbiór miał charakter naukowy i obejmował niemal całość piśmiennictwa polskiego, a także bogate zbiory obcojęzyczne. Na siedzibę biblioteki wybrano Pałac Daniłowiczowski, który specjalnie w tym celu zakupiono i wyremontowano[8].

Biblioteka Załuskich była pierwszą na ziemiach polskich biblioteką publiczną w pełnym tego słowa znaczeniu. Oznacza to, że publiczne udostępnianie zbiorów i powszechna dostępność biblioteki były głównym, a nie wtórnym celem fundatorów[9]. W 1780 r. biblioteka uzyskała status biblioteki narodowej, a jej nazwę zmieniono na Biblioteka Publiczna Rzeczypospolitej. Przyznano jej również egzemplarz obowiązkowy z terenu Korony Królestwa Polskiego[10].

Po trzecim rozbiorze Polski księgozbiór został wywieziony do Petersburga, gdzie został włączony do Cesarskiej Biblioteki Publicznej, a także do innych rosyjskich bibliotek. W momencie likwidacji biblioteka była jedną z czterech największych kolekcji europejskich tego typu[11]. Liczyła niemal 400 tys. jednostek – co według niektórych badaczy stanowiło większą liczbę niż suma zbiorów wszystkich innych

8 B. Bieńkowska, *Książka na przestrzeni dziejów...*, s. 145.

9 K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987, s. 31–32.

10 B. Szyndler, *Biblioteka Załuskich...*, s. 47–48.

11 B. Bieńkowska, H. Chamerska, *Tysiąc lat książki i bibliotek w Polsce*, Wrocław 1992, s. 128–129.

polskich bibliotek[12]. Księgozbiór wrócił do Polski dopiero po ponad stu dwudziestu latach, w 1921 r., na mocy traktatu ryskiego. Niestety został zniszczony niemal całkowicie w czasie II wojny światowej.

Mimo że Biblioteka Załuskich fizycznie zniknęła z ziem polskich, to pozostawiła po sobie ideę biblioteki narodowej. Idea ta była żywa przez cały okres zaborów. Polskie społeczeństwo konsekwentnie dążyło do jej urzeczywistnienia, co ostatecznie udało się zrealizować już w odrodzonej Polsce, w roku 1928[13].

Biblioteki polskie pod zaborami

Wiek XIX przyniósł umocnienie idei powszechnie dostępnych bibliotek, będących instytucjami kultury i oświaty[14]. Jednocześnie był to trudny czas dla bibliotek na ziemiach polskich. Rozbiory zahamowały ich naturalny rozwój i funkcjonowanie. Biblioteki zostały pozbawione opieki państwa polskiego, brakowało odgórnej inicjatywy, która dawałaby im wsparcie. Wiele cennych księgozbiorów zostało skonfiskowanych i wywiezionych. W tym czasie działalność bibliotek na ziemiach polskich skupiała się na zachowaniu tożsamości narodowej oraz ochronie dziedzictwa narodowego przed zniszczeniem i zapomnieniem. Brak polskiej państwowości, represje i konfiskaty popowstaniowe sprawiły, że w społeczeństwie ugruntowało się przekonanie, że zbiory polskie są bezpieczniejsze jako kolekcje prywatne niż jako księgozbiory włączane do instytucji państwowych[15]. Stąd ogromna rola prywatnych bibliotek, głównie w dworach ziemiańskich, które udostępniały swoje kolekcje w szerszym gronie[16].

---

12 B. Kosmanowa, *Książka i jej czytelnicy...*, s. 296.

13 B. Bieńkowska, *Książka na przestrzeni dziejów...*, s. 145.

14 J. Sadowska, K. Zimnoch, *Biblioteki i ich użytkownicy...*, s. 17.

15 K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce...*, s. 40.

16 Tamże, s. 46.

Na przestrzeni XIX w. na ziemiach polskich ukształtowały się różne typy bibliotek. W pierwszej połowie wieku dynamicznie rozwijały się biblioteki rodowe i fundacyjne. Powstawały również księgozbiory stowarzyszeń fachowych i towarzystw naukowych, które zakładano, żeby zrekompensować trudną sytuację szkolnictwa wyższego. Następnie, pod wpływem idei pozytywistycznych, nastąpił rozkwit bibliotek oświatowych oraz oświatowo-naukowych[17].

Mimo niesprzyjających warunków i ucisku państw zaborczych, okres zaborów przyniósł niezwykły rozwój kultury polskiej. Działalność bibliotek odbudowywała się po każdej klęsce narodowej. Dbałość o biblioteki była częścią szerszego zjawiska, jakim było zaangażowanie i ofiarność społeczeństwa na rzecz rozwoju kultury polskiej[18].

Biblioteka Publiczna przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim

W takich okolicznościach w 1817 r., wraz z powołanym rok wcześniej Uniwersytetem, powstała Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, dzisiaj powszechnie nazywana BUWem. Właściwie od początku swego istnienia łączyła funkcje biblioteki uniwersyteckiej oraz biblioteki publicznej, mimo że od tego czasu szczegółowy tryb i naczelna funkcja jej działalności ulegały wielokrotnym zmianom. Była to pierwsza państwowa, a jednocześnie największa biblioteka publiczna na ziemiach polskich w XIX w.[19]

Już w momencie powołania Biblioteka nazwana została Biblioteką Publiczną, a w 1818 r. jej nazwa została uzupełniona o sformułowanie

17 Tamże, s. 42–55.

18 Tamże, s. 35–36.

19 J. Talbierska, *Wprowadzenie. 200 lat Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Tradycja i współczesność*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: miscellanea*, Warszawa 2017, s. 13.

„przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim". W tym też roku postanowieniem namiestnika została potwierdzona jej podwójna funkcja – jako biblioteki publicznej i uniwersyteckiej[20].

Księgozbiór biblioteczny został stworzony przez połączenie zbiorów Liceum Warszawskiego, Biblioteki przy Sądzie Apelacyjnym oraz warszawskiej Szkoły Prawa i Administracji[21]. Nowo powstała książnica wchłonęła również wiele cennych prywatnych księgozbiorów, a także zbiory klasztorne pochodzące z zakonów zlikwidowanych na terenie Królestwa Polskiego w 1819 r. Źródłem wpływu nowych publikacji stał się egzemplarz obowiązkowy wydawnictw z terenu Królestwa, do którego biblioteka uzyskała prawo w tym samym roku[22]. Bibliotekę umieszczono w zmodernizowanym Pałacu Kazimierzowskim, czyli w siedzibie uczelni.

Formalnie nie była ona zależna od Uniwersytetu, ale podlegała bezpośrednio centralnej władzy państwowej – ministrowi prezydującemu w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, czyli Stanisławowi Kostce Potockiemu. Działalność Potockiego była wyrazem polityki bibliotecznej obejmującej całe Królestwo Polskie. Dążył on do nadania Bibliotece Publicznej przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim charakteru biblioteki narodowej, która kontynuowałaby tradycje i idee Biblioteki Załuskich. Miała ona wspomagać rozwój czytelnictwa w Królestwie Polskim, a w szerszym kontekście również edukacyjną politykę polskiego społeczeństwa. Pierwszym dyrektorem Biblioteki został Samuel Bogumił Linde. Wspierał on ministra Potockiego w realizacji jego koncepcji[23]. Linde był silną

---

20 M. Ptaszyk, *Biblioteka Publiczna przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim w latach 1817–1831*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: miscellanea*, Warszawa 2017, s. 23–28.

21 Tamże, s. 22.

22 M. Biernacka, *„...Na publiczny użytek"*, *Biblioteka Publiczna przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim w autografach Joachima Lelewela*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: miscellanea*, Warszawa 2017, s. 232.

23 M. Ptaszyk, *Biblioteka Publiczna...*, s. 26–33.

osobowością, dążył do uniezależnienia Biblioteki od Uniwersytetu. Wydaje się, że nawet sformułowanie „przy Uniwersytecie Warszawskim", znajdujące się w nazwie Biblioteki, Linde uznawał za określenie wyłącznie topograficzne, wskazujące lokalizację Biblioteki a nie jej charakter i przeznaczenie[24]. Na kształt organizacji Biblioteki ogromny wpływ miał również Stanisław Staszic, który pełnił funkcję prezesa Rady Ogólnej Uniwersytetu Królewsko-Warszawskiego[25].

Niezwykle ważną postacią dla funkcjonowania Biblioteki w początkowym okresie jej istnienia był Joachim Lelewel. W 1818 r. został zatrudniony na stanowisku bibliotekarza, co faktycznie oznaczało stanowisko zastępcy dyrektora. Lelewel angażował się w wiele prac bibliotecznych: porządkował napływające zbiory, katalogował je, inwentaryzował i udostępniał. Jednym z pilniejszych zadań było przygotowanie zasad regulujących strukturę i funkcjonowanie nowo powstałej Biblioteki. Lelewel nakreślił zakres obowiązków pracowników, zasady gromadzenia i uzupełniania zbiorów, wyłączania dubletów, a nawet sposób zarządzania funduszem bibliotecznym[26]. Opracował także szczegółowy układ działowy i klasyfikację zbiorów, zasady udostępniana prezencyjnego oraz wypożyczania na zewnątrz[27].

Biblioteka Rządowa – Biblioteka Główna Okręgu Naukowego Warszawskiego

Na skutek represji po powstaniu listopadowym Królewski Uniwersytet Warszawski został zamknięty. Biblioteka przetrwała, jednak sposób

[24] M.M. Kacprzak, *Biblioteki szkół wyższych w XIX wieku. XIX-wieczna refleksja bibliotekoznawcza i casus Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego*, w: *Dylematy czasu i przestrzeni w bibliotekach: wybrane zagadnienia*, Częstochowa 2019, s. 83.

[25] M. Ptaszyk, *Biblioteka Publiczna...*, s. 23–24.

[26] M. Biernacka, *„...Na publiczny użytek"...*, s. 232–233.

[27] M.M. Kacprzak, *Biblioteki szkół wyższych w XIX wieku...*, s. 84.

jej funkcjonowania diametralnie się zmienił. Nie pełniła już funkcji książnicy akademickiej. Większą część jej księgozbioru wywieziono do Petersburga: z ponad 130 tys. druków w Warszawie pozostało zaledwie 40 tys. wydawnictw mniejszej wartości. Razem ze zbiorami wywieziono również wszystkie katalogi. W 1834 r. Bibliotekę przemianowano na Bibliotekę Rządową (funkcjonowała również nazwa Biblioteka Rządowa Publiczna). Kolejna zmiana nazwy – na Bibliotekę Główną Okręgu Naukowego Warszawskiego – nastąpiła ok. 1840 r. i wynikała z reorganizacji władz oświatowych. Od chwili powstania do 1831 r. Biblioteka Publiczna przy Uniwersytecie była nowoczesną, prężnie działającą i stale rozwijającą się instytucją. Utrata księgozbioru, represje rządowe, brak funduszy na zakup książek, udostępnianie zbiorów w minimalnym stopniu oraz zaniedbany budynek Pałacu Kazimierzowskiego spowodowały, że w kolejnym okresie Biblioteka stała się praktycznie martwym organizmem[28].

Biblioteka Główna Królestwa Polskiego

Kolejnym ważnym momentem w historii Biblioteki było otwarcie w Warszawie w 1862 r. Szkoły Głównej – wyższej szkoły typu uniwersyteckiego. Uczelnia nie mogła istnieć bez biblioteki, więc dawną Bibliotekę przy Uniwersytecie zreorganizowano i przemianowano na Bibliotekę Główną Królestwa Polskiego. Biblioteka ponownie, tak jak na początku, nie podlegała bezpośrednio rektorowi, tylko centralnej władzy oświatowej – Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Zadania biblioteki były szersze niż tylko obsługa Szkoły Głównej. Tak jak poprzednio, miała jednocześnie pełnić funkcje biblioteki publicznej[29].

---

[28] H. Kozerska, *Warszawska Biblioteka Uniwersytecka w latach 1832–1871: Biblioteka Rządowa – Okręgu Naukowego – Główna*, Warszawa 1967, s. 3–7.

[29] M. Kacprzak, *Biblioteki szkół wyższych w XIX wieku...*, s. 85.

W tym okresie księgozbiór Biblioteki znacząco się powiększył. Zbiory dawnej Biblioteki Rządowej połączono z księgozbiorami Akademii Medycznej, Instytutu Szlacheckiego, Komisji Kodyfikacyjnej w Petersburgu oraz Biblioteki Sądu Apelacyjnego Królestwa Polskiego. Zasób biblioteczny powiększany był publikacjami wpływającymi drogą kupna, darów i egzemplarza obowiązkowego. Uzyskano dary z dubletów bibliotek rosyjskich, a także księgozbiory po dygnitarzach oraz z instytucji zlikwidowanych w latach wcześniejszych. Do zbiorów wpłynęły także książki z klasztorów skasowanych na terenie Królestwa Polskiego w 1864 r. Księgozbiór był świadomie uzupełniany pod kątem użyteczności dla środowiska nowo powstałej Szkoły Głównej, starano się pozyskiwać najnowsze publikacje z różnych dziedzin wiedzy[30].

Dyrektor Biblioteki nigdy nie został powołany. Zastępcą dyrektora honorowego został ks. Adam Jakubowski. Jednak faktycznie Biblioteką kierowali Józef Przyborowski na stanowisku bibliotekarza oraz Karol Estreicher na stanowisku podbibliotekarza. Równolegle z pracą w Bibliotece zajmowali się oni pracą dydaktyczną i naukową na rzecz Szkoły Głównej[31]. Estreicher zajmował się opracowaniem i uporządkowaniem zbiorów według stworzonych przez siebie zasad. Opracował również instrukcję katalogowania druków dla nowych pracowników[32]. Pobyt w Warszawie przyniósł mu wiele korzyści. Dzięki zasobom bibliotek warszawskich uzupełnił i zweryfikował opisy w *Bibliografii polskiej*, przez co jej objętość zwiększyła się o jedną trzecią[33]. Praca w Bibliotece Głównej umożliwiła mu zapoznanie się z problemami działalności wielkiej biblioteki naukowej. Doświadczenia z tego okresu

30 H. Kozerska, *Warszawska Biblioteka Uniwersytecka...*, s. 32–39.

31 M.M. Kacprzak, *Biblioteki szkół wyższych w XIX wieku...*, s. 85.

32 J. Korpała, *Karol Estreicher [st.] twórca „Bibliografii polskiej"*, Wrocław 1980, s. 80–86.

33 A. Gruca, M. Próchnicka, *Życie i dzieło Karola Estreichera*, w: *Karol Estreicher (1827–1908): bibliograf, bibliotekarz, historyk teatru: sesja jubileuszowa w 100. rocznicę śmierci Karola Estreichera, Warszawa, 22 października 2008*, Warszawa 2009, s. 12.

miały bezpośredni wpływ na kształtowanie koncepcji *Bibliografii polskiej*[34]. Prowadzone przez niego wykłady z bibliografii przyczyniły się do stworzenia metodologii *Bibliografii* oraz rozszerzenia jej zasięgu na całość piśmiennictwa polskiego[35].

Biblioteka w tym czasie przeżywała okres odnowy i intensywnego rozwoju. Stała się nowoczesną placówką naukową, charakteryzującą się wykwalifikowaną kadrą pracowników, nowymi formami organizacyjnymi oraz obszernym, odnowionym księgozbiorem odpowiadającym współczesnym kierunkom rozwoju nauki. Niestety, represje po powstaniu styczniowym zakończyły ten krótkotrwały etap wzrostu w dziejach Biblioteki. W 1869 r. zamknięto Szkołę Główną, a w jej miejsce powołano Cesarski Uniwersytet Warszawski. Biblioteka Główna przetrwała tylko dwa lata dłużej. W 1871 r. oddano ją w bezpośredni zarząd rosyjskiego Uniwersytetu. Od tej chwili jej nazwa brzmiała: Biblioteka Cesarska Uniwersytetu Warszawskiego[36].

Biblioteka Cesarska Uniwersytetu Warszawskiego

W latach 1871–1915 Uniwersytet stał się prowincjonalną uczelnią o niskim poziomie nauczania, gdzie język rosyjski był językiem wykładowym, a głównym celem działalności była rusyfikacja. Dla Biblioteki był to okres nie tyle stagnacji, co wręcz regresu wobec czasów Biblioteki Głównej. Biblioteka była niedbale i nieumiejętnie zarządzana oraz podporządkowana nauce rosyjskiej. Personel biblioteczny został zastąpiony przez Rosjan. Gromadzenie zbiorów dokonywało się pod kątem użyteczności dla Cesarskiego Uniwersytetu, co zaskutkowało księgozbiorem zrusyfikowanym, ograniczonym do kilku dziedzin wiedzy. Nie spełniał on oczekiwań polskiego środowiska naukowego, nie stanowił

[34] H. Kozerska, *Warszawska Biblioteka Uniwersytecka...*, s. 97.

[35] J. Korpała, *Karol Estreicher...*, s. 93.

[36] K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce...*, s. 78–79.

dla niego warsztatu pracy[37]. Biblioteka zachowała charakter biblioteki publicznej, jednak korzystanie z niej było utrudnione, m.in. przez niedogodne godziny udostępniania zbiorów, nieodpowiednie metody udostępniania oraz długą realizację zamówień[38]. Polskie społeczeństwo nie akceptowało Biblioteki, uznawało ją za instytucję obcą i niechętnie korzystało z jej zasobów. Sytuacja taka trwała aż do wybuchu I wojny światowej[39].

Za jedyne osiągnięcie w tym okresie uważa się budowę nowego gmachu bibliotecznego[40]. Budynek został zaprojektowany specjalnie dla Biblioteki przez Stefana Szyllera oraz Antoniego Jabłońskiego-Jasieńczyka, absolwentów Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu. Był to gmach w stylu industrialnym, zbudowany według najnowszych standardów technologii budynków bibliotecznych. Nowoczesna, wielopiętrowa konstrukcja żeliwnego rusztu, tzw. kratownicy, pozwalała pomieścić milion woluminów. Budowę rozpoczęto w 1891 r., przeprowadzka nastąpiła w roku 1894[41]. Dzisiaj ten ówcześnie nowoczesny gmach jest nazywany Starym BUW-em, dla odróżnienia od obecnej siedziby biblioteki.

Biblioteki polskie w XX w.

Wiek XIX przyniósł rozwój czytelnictwa. Przyczyniły się do tego stopniowe rozpowszechnienie edukacji oraz tańsze, masowe możliwości produkcji książki[42]. To z kolei doprowadziło do dynamicznego rozwoju

---

37 O. Błażejewicz, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1871–1915*, Warszawa 1990, s. 12.

38 Tamże, s. 107.

39 K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce*..., s. 79.

40 O. Błażejewicz, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*..., s. 142.

41 Z. Olczak i in., *Kalendarium Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1803–2017*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: miscellanea*, Warszawa 2017, s. 441.

42 J. Sadowska, K. Zimnoch, *Biblioteki i ich użytkownicy*..., s. 29.

bibliotek powszechnych. U progu XX w. nasiliła się tendencja demokratyzacji książek i bibliotek, umacniał się nurt oświatowy[43]. Głównym celem powstających wtedy bibliotek publicznych było wprowadzenie, poprzez rozwój czytelnictwa, warstw chłopskich, robotniczych i rzemieślniczych do kultury – zarówno narodowej, jak i uniwersalnej[44].

Po odzyskaniu niepodległości walka z analfabetyzmem stała się jednym z głównych celów państwa. Cel ten był realizowany poprzez działalność bibliotek szkolnych oraz oświatowych[45]. Okres dwudziestolecia międzywojennego przyniósł organizację podstaw funkcjonowania polskiego bibliotekarstwa, budowę Biblioteki Narodowej, zawodowe kształcenie bibliotekarzy[46].

Druga wojna światowa przerwała proces rozwoju polskich bibliotek publicznych i przyniosła im ogromne straty. Biblioteki były zamykane, a ich księgozbiory wywożone lub niszczone przez okupantów. Wojnę przetrwało zaledwie 40% zbiorów[47]. Likwidacja bibliotek była jednym z elementów nazistowskiego planu zniszczenia polskiej kultury[48].

Bibliotekarstwo publiczne w okresie powojennym skupiło się na odbudowywaniu zasobów oraz uzupełnianiu warsztatu informacyjno-bibliograficznego. Władze państwowe dążyły do likwidacji zacofania oraz rozwoju oświaty. Biblioteki publiczne stały się ważnym elementem w realizacji tych założeń. Pełniły one rolę instytucji kultury, oświaty i nauki, przez które realizował się państwowy plan powszechnej oświaty i czytelnictwa[49]. W tym okresie rozwinęła się gęsta i stabilna sieć bibliotek publicznych[50].

---

43 K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce*..., s. 60.

44 J. Kołodziejska, *Szerokie okno biblioteki*..., s. 21.

45 B. Bieńkowska, *Książka na przestrzeni dziejów*..., s. 226.

46 B. Bieńkowska, H. Chamerska, *Tysiąc lat książki i bibliotek w Polsce*..., s. 165.

47 J. Kołodziejska, *Szerokie okno biblioteki*..., s. 22.

48 B. Bieńkowska, H. Chamerska, *Tysiąc lat książki i bibliotek w Polsce*..., s. 166.

49 J. Sadowska, K. Zimnoch, *Biblioteki i ich użytkownicy*..., s. 31.

50 B. Bieńkowska, *Książka na przestrzeni dziejów*..., s. 258.

Biblioteka Uniwersytecka w XX w.

Dla Biblioteki Uniwersyteckiej wiek XX to czas ciągłych zmian, reorganizacji systemu pracy, przemieszczania zbiorów. To czas zmagań z dwoma wojnami światowymi, w czasie których starano się utrzymać ciągłość funkcjonowania. To czas powstania Biblioteki Narodowej, na rzecz której przekazano wiele cennych zbiorów. To czas ogromnych strat spowodowanych grabieżami i niszczycielską polityką hitlerowskich Niemiec. To czas powojennej odbudowy, przeobrażeń organizacyjnych, a następnie automatyzacji i zmiany siedziby.

W 1915 r. kończy się okres funkcjonowania Biblioteki Cesarskiej Uniwersytetu Warszawskiego. Po ewakuacji władz rosyjskich z Królestwa Polskiego, Uniwersytet Warszawski został zrepolonizowany. Wtedy Biblioteka zyskała miano Uniwersyteckiej[51]. Po ustąpieniu Rosjan, Uniwersytet został przejęty przez społeczeństwo polskie, a od 1917 r. był już zarządzany przez polskie władze.

Pierwsza wojna światowa w niewielkim stopniu dotknęła Bibliotekę. W 1915 r. zbiory zostały ewakuowane do Rostowa nad Donem, ale w latach 20. XX w. niemal w całości wróciły do Biblioteki[52]. Nie trzeba było budować księgozbioru od początku. W 1917 r. Biblioteka ponownie uzyskała prawo do egzemplarza obowiązkowego. W tym okresie stała się tymczasową składnicą wielu księgozbiorów, które zostały porzucone w czasie ewakuacji szkół rosyjskich.

Na mocy traktatu ryskiego z 1921 r. Polska odzyskała zbiory wywożone do Rosji od 1772 r. Do Biblioteki Uniwersyteckiej powróciły księgozbiory utracone w XIX w., w tym Gabinet Rycin byłej Biblioteki Publicznej w Warszawie, a także zbiory ewakuowane w latach 1914–1915. Biblioteka została wyznaczona również jako tymczasowe miejsce deponowania zbioru Załuskich, który powrócił do kraju w ramach ustaleń rewindykacyjnych. Miał być on przechowywany przez

[51] O. Błażejewicz, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie...*, s. 10.

[52] Tamże, s. 142.

BUW do czasu wybudowania w Warszawie Biblioteki Narodowej. Powstanie Biblioteki Narodowej w 1928 r. spowodowało nie tylko przekazanie tego depozytu, ale także uszczuplenie części najcenniejszych zbiorów własnych Biblioteki Uniwersyteckiej. Decyzją Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zarządzono, że wszystkie rękopisy zwracane Polsce w ramach rewindykacji, niezależnie od tego, z której instytucji zostały zabrane przez Rosjan, będą przekazane Bibliotece Narodowej[53].

U progu drugiej wojny światowej Biblioteka Uniwersytecka była największą i najzasobniejszą biblioteką w Polsce[54]. Okupacja hitlerowska przerwała okres jej ponownego rozwoju. Biblioteka poniosła wtedy dotkliwe straty, zarówno w księgozbiorze, jak i w budynkach oraz w personelu. W latach 1940–1941 władze niemieckie dokonały ogromnej reorganizacji bibliotek warszawskich. Biblioteka Uniwersytecka została połączona z Biblioteką Narodową i Biblioteką Ordynacji Krasińskich, tworząc Bibliotekę Państwową w Warszawie. Księgozbiory tych trzech bibliotek zostały rozbite, wymieszane i rozmieszczone według nowego schematu w trzech oddziałach. W Oddziale III znalazły się wszystkie zbiory specjalne, a więc najcenniejsze ze zbiorów: inkunabuły, starodruki, rękopisy, ryciny, grafiki, nuty i mapy. W 1944 r. zostały one celowo spalone przez jednostkę Wehrmachtu[55]. W Bibliotece Narodowej przechowywana jest urna z popiołami tych najcenniejszych kolekcji[56].

Biblioteka Uniwersytecka również kilkakrotnie była zagrożona całkowitą zagładą. Podczas kampanii wrześniowej oraz powstania warszawskiego zespół bibliotekarzy pełnił dyżury, dbając o bezpieczeństwo Biblioteki i budynków bibliotecznych. W 1943 r. wzniesiono strop kleinowski nad magazynem, który uchronił zbiory, gdy w 1944 r.

---

53 Z. Olczak i in., *Kalendarium Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie…*, s. 446–469.

54 J. Talbierska, *Wprowadzenie. 200 lat Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie…*, s. 10.

55 Z. Olczak i in., *Kalendarium Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie…*, s. 482–491.

56 M. Gliński, *Urna w bibliotece, czyli jak się palą książki*, https://culture.pl/pl/artykul/urna-w-bibliotece-czyli-jak-sie-pala-ksiazki (dostęp: 14.10.2023).

na dach budynku spadły dwa pociski artyleryjskie. Budowa stropu była finansowana ze składek społecznych. Na przełomie 1944 i 1945 r. Niemcy metodycznie wywozili z Warszawy najcenniejsze przedmioty, a opróżnione budynki podpalali i wyburzali. Bibliotekę Uniwersytecką miał spotkać ten sam los. Ostatecznie jednak tak się nie stało. Gmach i księgozbiór ocalały w swoich podstawach[57].

Po wojnie główna działalność Biblioteki skupiała się na rewindykacji zbiorów oraz wyrównywaniu strat okupacyjnych. Uczestniczyła ona również w zabezpieczaniu księgozbiorów porzuconych, głównie kolekcji podworskich oraz w przejmowaniu zbiorów poniemieckich[58].

W kolejnych latach Biblioteka Uniwersytecka stopniowo przeobrażała się z instytucji o dziewiętnastowiecznych formach organizacji w jednostkę wielofunkcyjną i wielooddziałową, świadczącą różnorakie usługi i koordynującą działanie systemu biblioteczno-informacyjnego całego Uniwersytetu[59]. Lata 90. to dla niej czas automatyzacji, komputeryzacji oraz przeprowadzki do nowego gmachu.

W 1999 r. Biblioteka opuściła Krakowskie Przedmieście, z którym była związana od początku swojego istnienia, i przeniosła się do nowej siedziby na Powiślu. Budynek został zaprojektowany przez zespół architektów pod kierunkiem prof. Marka Budzyńskiego i Zbigniewa Badowskiego.

Projekt przedstawiał koncepcję otwartej przestrzeni bibliotecznej, z wolnym dostępem do zbiorów, mogącej pomieścić milion woluminów. Zbiory zostały skatalogowane oraz ustawione zgodnie z Klasyfikacją Biblioteki Kongresu. Regały, na których ustawiono księgozbiór, posiadały własne oświetlenie oraz wbudowane pomocnicze miejsca pracy siedzącej, tzw. celki. Poza nimi, w obszarze dostępnym dla każdego czytelnika, ustawiono także tradycyjne stoły. Pozwoliło to użytkownikom

---

57 *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie w latach 1945–1980*, A. Mężyński (red.), Warszawa 1998, s. 9–13.

58 Tamże, s. 23.

59 Tamże, s. 5.

Biblioteki na swobodny wybór miejsca i indywidualną organizację warsztatu pracy[60]. Biblioteka Uniwersytecka była pierwszą biblioteką w Polsce, która wprowadziła wolny dostęp do zbiorów[61]. To prekursorskie rozwiązanie było kolejnym krokiem do demokratyzacji nauki i udostępnienia zbiorów szerszemu odbiorcy. Budynek BUW-u i zastosowane w nim rozwiązania przestrzenne stały się wzorem nowoczesnego gmachu bibliotecznego dla nowo powstających bibliotek akademickich[62].

Nowoczesny, postmodernistyczny budynek z ogólnodostępnymi ogrodami na dachu na stałe wpisał się w architektoniczną mapę Warszawy. Budowa Biblioteki na Powiślu zapoczątkowała przeobrażenia w jej otoczeniu, przyczyniając się do naukowego, kulturalnego i architektonicznego rozwoju dzielnicy. Biblioteka Uniwersytecka stała się istotnym elementem życia społecznego nie tylko środowiska akademickiego, ale również mieszkańców stolicy. Świadczy o tym chociażby fakt, że w kwietniu 2023 r. BUW został uznany przez czytelników „Gazety Wyborczej" za współczesną ikonę architektoniczną Warszawy[63].

Wiek XXI

Na przełomie XX i XXI w. biblioteki wchodzą w kolejny okres rewolucyjnych zmian. Ich funkcjonowanie jest zdeterminowane przez automatyzację, komputeryzację, a w końcu cyfryzację. Pojawiają się nowe media, w tym internet, które wymuszają nowe formy działalności. Skala

---

60 E. Kobierska-Maciuszko, *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie 1981–2012*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: miscellanea*, Warszawa 2017, s. 353–375.

61 J. Talbierska, *Wprowadzenie. 200 lat Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie…*, s. 15.

62 E. Kobierska-Maciuszko, *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie 1981–2012…*, s. 391.

63 M. Wojtczuk, *Czytelnicy „Wyborczej" wybrali współczesne ikony architektoniczne miast i regionów. Wyniki plebiscytów*, https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,29701435,plebiscyt-na-wspolczesne-ikony-miast-pewniaki-i-zaskoczenia.html (dostęp: 14.10.2023).

zmian, jaką wywołało pojawienie się internetu jest tak szeroka, że słusznym wydaje się porównanie tego zjawiska z rewolucją, jaką w świecie bibliotek spowodował wynalazek druku. Książka drukowana umożliwiła powstawanie bibliotek udostępniających zbiory szerszej publiczności. To z kolei przyczyniło się do upowszechnienia dostępu do wiedzy. Pojawienie się i upowszechnienie internetu jest kolejnym krokiem do demokratyzacji wiedzy.

Początkowo, w okresie dopiero raczkującego internetu, biblioteki były głównym miejscem, w którym można było z niego skorzystać[64]. Obecnie jest on narzędziem, który sprzyja temu, żeby nie przychodzić do biblioteki, nawet jeżeli korzysta się z jej usług i zasobów. Wśród użytkowników bibliotek coraz większą popularność zyskują zasoby elektroniczne i źródła internetowe, część usług bibliotecznych jest dostępna online, skutkiem czego fizyczne przyjście do biblioteki przestało być konieczne. Biblioteka będąca miejscem, które gromadzi zbiory, przestała być miejscem wyłącznie fizycznym. Stała się również bytem w wirtualnej rzeczywistości. Współczesne biblioteki przestały być magazynami książek, a stały się rezerwuarami treści. Z drugiej strony, biblioteki stają się przestrzenią do pracy własnej, miejscem, w którym użytkownicy mogą samodzielnie pracować, niekoniecznie korzystając ze zbiorów bibliotecznych.

Tendencja ta widoczna jest również w zmianach w organizacji Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Do tradycyjnych oddziałów zajmujących się gromadzeniem, opracowaniem i udostępnianiem zbiorów z czasem dołączyły oddziały zajmujące się zasobami elektronicznymi, szeroko pojętymi usługami informacyjnymi, szkoleniami, promocją czy udziałem w projektach zewnętrznych. Użytkownicy mogą korzystać z obszernego działu zasobów elektronicznych – katalogu online

[64] P. Szefliński, *Społeczeństwo informacyjne – o czym biblioteka XXI wieku powinna wiedzieć?*, w: *Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy? II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej, Łódź, 19–21 czerwca 2006 r., materiały konferencyjne*, Łódź 2006, s. 35.

bibliotek UW, katalogu baz książek, czasopism, zeskanowanych katalogów kartkowych oraz elektronicznej biblioteki UW – Crispy. Zasoby te są dostępne 24 godziny na dobę.

Biblioteka Uniwersytecka cały czas wprowadza udogodnienia dla użytkowników – książki można samodzielnie wypożyczać i zwracać w selfczekach, w trezorze oraz w książkomacie. Biblioteka stara się również zapewnić dostęp do swoich zbiorów użytkownikom, którzy ze względu na dzieci nie mogliby sobie pozwolić na korzystanie z niej w sposób tradycyjny. Od 2015 r. osoby z małymi dziećmi mogą korzystać ze specjalnie dostosowanej dla nich czytelni – BUWialni[65]. Jest to kolejny przykład otwarcia się na użytkownika i dostosowania form działalności do jego potrzeb, a tym samym rozszerzenia możliwości udostępniania zbiorów.

Godziny otwarcia Biblioteki są coraz dłuższe, często w trybie bezobsługowym, czyli bez obecności bibliotekarzy na terenie budynku. Od 2005 r. w czasie sesji egzaminacyjnych prowadzona jest akcja „BUW dla sów", w czasie której Biblioteka otwarta jest do piątej rano[66]. Wiosną 2023 r., na zasadzie pilotażu, Biblioteka po raz pierwszy otwarta była przez całą dobę. Decyzja ta była skutkiem postulatów studentów[67]. Od 2 października 2023 r. Biblioteka już na stałe działa w trybie otwarcia całodobowego[68]. Jest ona pierwszą biblioteką w Polsce otwartą całodobowo nieustannie, przez 7 dni w tygodniu[69]. Długie godziny otwarcia Biblioteki sprzyjają nie tylko nauce, ale także rozwojowi relacji międzyludzkich. To sprawia, że Biblioteka staje się przestrzenią

---

65 J. Talbierska, *Wprowadzenie. 200 lat Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie...*, s. 12.

66 E. Kobierska-Maciuszko, *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie 1981–2012...*, s. 390.

67 *Dłuższe godziny pracy BUW*, https://www.uw.edu.pl/dluzsze-godziny-pracy-buw/ (dostęp: 14.10.2023).

68 *BUW 24/7 od 2 października*, https://www.buw.uw.edu.pl/buw-24-7-od-2-pazdziernika/ (dostęp: 14.10.2023).

69 B.M. Morawiec, *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie otwarta 24/7 na stałe!*, https://lustrobiblioteki.pl/2023/09/biblioteka-uniwersytecka-w-warszawie-otwarta-24-7-na-stale/ (dostęp: 14.10.2023).

budowania nieformalnej społeczności akademickiej, miejscem spotkań ludzi, którzy budują swoją aktywność wokół książek. Wydłużanie godzin otwarcia jest szansą dla bibliotek na zdobycie nowych czytelników. Współcześnie bardzo wiele osób łączy naukę z praktyką zawodową. Naturalnym jest więc to, że tacy użytkownicy bibliotek chcieliby z nich korzystać po pracy, czyli w godzinach popołudniowych, w weekendy, a nawet dni świąteczne.

Na przestrzeni wieków proces powstawania bibliotek oraz ich późniejsze przeobrażenia stanowiły odzwierciedlenie zmian zachodzących w społeczeństwie. Funkcje bibliotek ulegały zmianie, ponieważ zmieniały się potrzeby ich użytkowników. Zmiany są nieodłączną częścią życia bibliotek. Muszę one zapewniać taką ofertę usług, która zaspokoi oczekiwania użytkowników, a tym samym uzasadni ich funkcjonowanie.

Bibliografia

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie w latach 1945–1980, A. Mężyński (red.), Warszawa 1998.

Bieńkowska B., *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005.

Bieńkowska B., Chamerska H., *Tysiąc lat książki i bibliotek w Polsce*, Wrocław 1992.

Biernacka M., *„...Na publiczny użytek". Biblioteka Publiczna przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim w autografach Joachima Lelewela*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: miscellanea*, Warszawa 2017, s. 229–244.

Błażejewicz O., *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1871–1915*, Warszawa 1990.

Gruca A., Próchnicka M., Życie i dzieło Karola Estreichera, w: *Karol Estreicher (1827–1908): bibliograf, bibliotekarz, historyk teatru: sesja jubileuszowa w 100. rocznicę śmierci Karola Estreichera, Warszawa, 22 października 2008*, Warszawa 2009, s. 7–34.

Kacprzak M.M., *Biblioteki szkół wyższych w XIX wieku. XIX-wieczna refleksja bibliotekoznawcza i casus Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego*, w: *Dylematy czasu i przestrzeni w bibliotekach: wybrane zagadnienia,* Częstochowa 2019, s. 76–92.

Kobierska-Maciuszko E., *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie 1981–2012*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: miscellanea*. Warszawa 2017, s. 333–400.

Kołodziejska J., *Szerokie okno biblioteki*, Warszawa 2006.

Korpała J., *Karol Estreicher [st.] twórca „Bibliografii polskiej"*, Wrocław 1980.

Kosmanowa B., *Książka i jej czytelnicy w dawnej Polsce*, Warszawa 1981.

Kozerska H., *Warszawska Biblioteka Uniwersytecka w latach 1832–1871: Biblioteka Rządowa – Okręgu Naukowego – Główna*, Warszawa 1967.

Maleczyńska K., *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987.

Olczak Z. i in., *Kalendarium Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1803–2017*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: miscellanea*, Warszawa 2017, s. 403–521.

Ptaszyk M., *Biblioteka Publiczna przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim w latach 1817–1831*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: miscellanea*, Warszawa 2017, s. 21–226.

Sadowska J., Zimnoch K., *Biblioteki i ich użytkownicy – od elitarności do powszechności?*, w: *Biblioteki bez użytkowników...?, Diagnoza problemu, V Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Supraśl, 14–16 września 2015*, H. Brzezińska-Stec i J. Żochowska (red.), Białystok 2015, s. 17–36.

Szefliński P., *Społeczeństwo informacyjne – o czym biblioteka XXI wieku powinna wiedzieć?*, w: *Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy?, II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej, Łódź, 19–21 czerwca 2006 r.*, materiały konferencyjne, Łódź 2006, s. 31–42.

Szyndler B., *Biblioteka Załuskich*, Wrocław 1983.

Talbierska J., *Wprowadzenie. 200 lat Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Tradycja i współczesność*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: miscellanea*, Warszawa 2017, s. 9–18.

Netografia

BUW 24/7 od 2 października, https://www.buw.uw.edu.pl/buw-24-7-od-2--pazdziernika/ (dostęp: 14.10.2023).

Dłuższe godziny pracy BUW, https://www.uw.edu.pl/dluzsze-godziny-pracy--buw/ (dostęp: 14.10.2023).

Gliński M., *Urna w bibliotece, czyli jak się palą książki*, https://culture.pl/pl/artykul/urna-w-bibliotece-czyli-jak-sie-pala-ksiazki (dostęp: 14.10.2023).

Morawiec B.M., *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie otwarta 24/7 na stałe!*, https://lustrobiblioteki.pl/2023/09/biblioteka-uniwersytecka-w-warszawie--otwarta-24-7-na-stale/ (dostęp: 14.10.2023).

Wojtczuk M., *Czytelnicy „Wyborczej" wybrali współczesne ikony architektoniczne miast i regionów. Wyniki plebiscytów*, https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,29701435,plebiscyt-na-wspolczesne-ikony-miast-pewniaki-i--zaskoczenia.html (dostęp: 14.10.2023).